

TÜRÜK

Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
2017, Yıl:5, Sayı:9

Geliş Tarihi: **23.01.2017**

Kabul Tarihi: **08.03.2017**

Sayfa:118-127

ISSN: 2147-8872

ESKİ TÜRKÇE YAPA 'TAMAMEN' KELİMESİNİN KÖKENİ ÜZERİNE

Erdem Uçar*

ÖZET

Türkçede, yeni kelimelerin ortaya çıkış yollarından biri de sözlükbirimleşmedir (*lexicalization*). Sözlükbirimleşmede 'yeni sözlükbirime uyarlama' ve 'dilbilgisi üretim kurallarının dışına çıkma' süreci sözkonusudur. Sözlükbirimleşmenin neticesinde meydana gelen yeni kelime, yapım ekleriyle meydana getirilen kelimelerden farklılık gösterir, zira sözlükbirimleşme sürecinde ortaya çıkan ek artık donmuş ve kalıplaşmış bir ektir. Ek kalıplaşması olayı (*frozen*) kelime yapımından ziyade kelimenin kökeninin açıklanması noktasında önemlidir. Kalıplaşma türetimden farklıdır. Kalıplaşmış ek, herhangi bir canlı türetme eki özelliği taşımaz. Burada özel bir kaynaşma söz konusudur. *Yapa* kelimesi, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*'de, *Drevnetyurkskiy Slovar*'da, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century*'te ve *Old Turkic Word Formation*'da bulunmaz. Kelimenin anlamı hakkındaki doğru ilk tespit *Insadi-Sūtra* neşrinde yapılmıştır. Ancak kelimenin yapısı ve kökeni konusunda bir açıklama yapılmamıştır. Eski Türkçe '(her şeyi) kaplamak, kapsamak, birleştirmek' anlamındaki *yap-* fiilinden ünlü zarf fiil eki -A'nın sözlükbirimleşmesiyle *yapa* ortaya çıkmış olmalıdır. Eski Türkçenin hazırlanacak sözlüklerine *yapa*'nın eklenmesi gerekmektedir. Böylelikle Eski Türkçede yeni bir kelime de keşfedilmiş olacaktır.

Anahtar Sözcükler: *Etimoloji, Eski Türkçe, yapa 'tamamen', sözlükbirimleşme.*

*Doç. Dr., İzmir, merdemu@gmail.com

ON THE ETYMOLOGY OF OLD TURKIC YAPA ‘COMPLETELY’

ABSTRACT

The lexicalization is a way of word formation in Turkish. This process is considered as ‘*adoption into the lexicon*’ and ‘*falling outside the productive rules of grammar*’. Lexicalized words differ from words with productive suffixes, so lexicalized words have petrified or frozen suffixes. The frozen suffixes are very important on account of etymological explanations. Frozen is different from word formation. Frozen suffix does not carry any living formation function. There is a specific joining here. The word *yapa* is not found in *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*, *Drevnetyurkskiy Slovar*, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century* and *Old Turkic Word Formation*. The correct first determination about the meaning of *yapa* was made in the *Insadi-Sūtra*. However, there is no explanation about the structure and origins of *yapa*. Old Turkic *yapa* is derived from *yap-* ‘to cover (all); to stick (all) together’ by frozen vowel converb suffix -A. Old Turkic *yapa* must be inserted to forthcoming Old Turkic dictionaries. Thus a new word in Old Turkic will be discovered.

Keywords: Etymology, Old Türkic, *yapa* ‘completely’, lexicalization.

I. Giriş

Türkçede, yeni kelimelerin ortaya çıkış yollarından biri de sözlükbirimleşmedir (*lexicalization*). Sözlükbirimleşmede ‘*yeni sözlükbirime uyarlama*’ ve ‘*dilbilgisi üretim kurallarının dışına çıkma*’ süreci sözkonusudur (Brinton-Traugott 2005: 18). Sözlükbirimleşmenin neticesinde meydana gelen yeni kelime, yapım ekleriyle meydana gelen kelimelerden farklıdır, zira sözlükbirimleşme sürecinde ortaya çıkan ek artık donmuş ve kalıplaşmış bir ektir. Ek kalıplaşması olayı (*frozen*) kelime yapımından ziyade kelimenin kökeninin açıklanması noktasında önemlidir (Erdal 1991: 34).

Kalıplaşma olayının asıl nedeni sürekli bir akış durumunda olan dilimizin, zaman içindeki değişme ve gelişmeleri sırasında, bazı gramer öğelerinin kullanılış bakımından, dilin sağladığı olanaklara bağlı olarak, kendi yapısına her zaman sıkı sıkıya bağlı kalmayacak bir esneklik taşımasından, yani doğrudan doğruya çeşitli eklerin dildeki kullanılış biçimlerine bağlı geçiş imkanlarından kaynaklanmaktadır. Kalıplaşmayı türetimden ayıran nokta, kalıplaşmaya uğramış olan ekin türetim yoluyla kurulan kelimelerde olduğu gibi, herhangi bir canlı türetme eki özelliği taşımasıdır. Burada ekin yapısından ve işlevinden beklenen kurallı bir birleşme yerine, özel ve o kelimeye özgü bir kaynaşma söz konusudur. Önemli bir nokta da kalıplaşmanın dilin kendi kendine geliştirdiği anlam kaymasına dayanan bir olay olmasıdır. Bir diğer önemli nokta ise, türetimde yalnız yapım ekleri kullanıldığı halde, kalıplaşmaya bazı isim çekimi eklerinin de girebilmesidir (Korkmaz 2009: 227-229).

Uygurca metinlerde birçok yerde karşımıza çıkan *yapa* kelimesinin yapısı sözlükbirimleşme ve ek kalıplaşması ile aşağıda açıklanacaktır.

II. Metinlerdeki Tanıklar

Runik harfli metinlerde görülmeyen *yapa*, Uygurca metinlerde kullanım sahasına çıkmıştır.

Altun Yaruk'ta *yapa* dört yerde geçmektedir:¹ ontın sıñarkı burhanlar uluşın keze *yapa* yorıp (R-M: 249/7-8)²; bodis(a)t(a)vlar nomlug etözlüg kök kalığıg bilge biliglig yürün bulıt üze *yapa* örterler (R-M: 318/19-21)³; *yapa* tınl(ı)g oğlanlarınıñ yaraşı edgülig umuğı (R-M: 682/9-10)⁴; kent suzak sayu tüzüde keze *yapa* tegzinip (R-M: 693/6-7).⁵

British Library, Or. 8212 (75A/B) numarada muhafaza edilen Uygurca *Abhidharma-kośa-bhāṣya-tīkā-Tattvārthā* tercümesinde üç yerde kelime *tüzü* ile birlikte⁶ görülmektedir: sekiz bölüklerig yörüg tözi tüzü *yapa* bolmatuk erür (Shögaito 2008: 61-62 [s. 170]); bu şasdrtaki yörüg tözin tüzü *yapa* kergeklep (Shögaito 2008: 3065-3066 [s. 384])⁷; alku nomlar anda tüzü *yapa* yaruk yaşuk ukulur (Shögaito 2008: 3120-3121 [s. 388])⁸.

British Library, Or. 8212/108 numarada kayıtlı Uygurca şiir mecmuasında *yapa* sekiz kez geçmektedir. ARAT, bunlardan beş tanesini *yapa*, üç tanesini *yaba* şeklinde okumuş, ama kelimeye bir anlam vermemiştir. *Eski Türk Şiiri*'nde 10/168, 11/55, 12/41, 13A/7, 13C/117 ve 20D/118'de *yapa*'nın okunuşunun düzeltilip doğru anlamlandırılması için bk. Tezcan 1974: Anm. 276 [s. 40]. Uygurca şiir mecmuasındaki örnekler şunlardır: yadta özte bir teg *yapa* yadılmış (Arat 1965 10/168 [s. 92-93]); çıbıkı budukı *yapa* yadılmış (Arat 1965 10/285 [s. 100-101]); yalñuk titme *yapa* tınlıg (Arat 1965 11/55 [s. 108-109])⁹; *yapa* yirtinçüg bir yintem ider tuymayur (Arat 1965 12/41 [s. 122-123]); *yapa* kat kat erklig toori (Arat 1965 13A/7 [s. 134-135]); twyw *yapa* üç üdteki ol kamag utmışlar (Arat 1965 13C/117 [s. 140-141]); *yapa* kamag üç üdteki yalañuk (Arat 1965 13G/177 [s. 146-147]); *yapa* çambudivip uluşta (Arat 1965 20D/118 [s. 202-203]).

¹ Altun Yaruk dizininde sadece 682/9'daki *yapa* madde yapılmış, 34ğ/7 [693/7], 249//8 ve 318/21'deki *yapa*'lar ise *yap-* maddesinin altında gösterilmiştir (Kaya 1994: 791b).

² Bu kısım Çince metinde bulunmaz.

³ Uygurca metindeki *yapa örterler*, Çince 滿覆 (= Taishō 665 16 419c21) *man fou* (G: 7622 3723 [s. 949b, 464b]), *yapa* da 滿 *man* 'full, complete' karşılığındadır.

⁴ Bu kısım Çince metinde bulunmaz. TEKİN, buradaki kelimeyi *yaba* şeklinde okuyup 'vahşi' ile anlamlandırmıştır (1966: 399, 406). Kelimenin doğru okunuşu ve anlamlandırılması için bk. UW: 352b.

⁵ ZIEME, kelimeyi *yapa* şeklinde okuyup 'überall' ile anlamlandırmıştır (1996: 161-161). Uygurca metindeki kent suzak sayu tüzüde keze *yapa* tegzinip cümlesinin karşılığında Çince metinde 周行村邑中 (= Taishō 665 16 406b16) *zhou xing cun yi zhong* vardır. Uygur mütercim(ler), 周 *zhou* 'on all sides, everywhere' (G: 2450 [s. 306b]) için *yapa* karşılığını düşünmüş olmalıdır.

⁶ Uygurca *yapa*'nın Çince karşılığında 普 *pu* ['everywhere, all' G: 9513 (s. 1155b)] ve 遍 *bian* ['everywhere, all round' G: 9183 (s. 1116a)] gösterilmiştir (Shögaito 2008: 722a).

⁷ Ayrıca krş. Özönder 1998: 100b/17 [s. 34].

⁸ Ayrıca krş. Özönder 1998: 102b/5 [s. 36].

⁹ ZIEME, ARAT'ın neşrettiği bu kısmı tekrar okuyup anlamlandırmıştır. Makalenin taslak hâline "www.academia.edu" adresinden ulaşılmaktadır. Bk. "Notizen zum altuigurischen Alphabetischen Gedicht (Eski Türk Şiiri 11)" (April 2016). Burada kelime *yapa* şeklinde okunmuş ve 'alle' (5-6) ile anlamlandırılmıştır.

Insadi-Sūtra'da *yapa* iki yerde karşımıza çıkmaktadır: *yapanıñ* umuğı arjilar éligi 'die Hoffnung aller, den Herrscher der Heiligen' (Tezcan 1974: 276 [s. 40]); *yapa* béş ajun tınl(ı)g oğlanlarınıñ 'aller Lebewesenkinder in den fünf Existenzformen' (Tezcan 1974: 893 [s. 64]).

RÖHRBORN ve SERTKAYA tarafından neşredilen, 居庸关 *ju yong guan* (Pekin) Stüpa kapısındaki Uygurca metinde *yapa* dört yerde görülmektedir: *yapanıñ* yulası kün t[(e)ñri te]g nom şazın 'Die Lehre und Disziplin, wie eine Sonne, die die Fackel für alle ist' (1980: 89 [s. 322]); *yapanıñ* küsemış [küsüşiniñ yalañuz] tayakı 'alleinige Erfüllung der ersehnten Wünsche von allen' (1980: 102 [s. 324]); *yapa* edgülüg işleri 'alle guten Angelegenheiten' (1980: 122 [s. 326]); *yapa* kamag edgülüg 'alle (Wh) guten' (1980: 124 [s. 326]).

SHIMIN ve HAMILTON'un birlikte neşrettikleri Koço'daki Uygur yazıtında da kelime bir yerde *kamag* ile beraber geçmektedir: *yapa* kamag beg begedi birle koçoka yanıp 'retourna à Qoço avec tout l'ensemble de ses gentilshommes' (1981: III.4 [s. 19, 28]).

St. Petersburg'taki Uygurca *Abidharma* parçalarında kelime bir yerde geçer: uluşınta keze *yapa* yorıp (Tuguşeva 2008: IV 36a/7 [s. 47]).¹⁰

St. Petersburg'ta tespit edilen Uygurca metin parçalarında *yapa*'ya bir yerde rastlanmaktadır: *yapa* kamag béş ajun tınl(ı)g oğlanların (Shōgaito 2003: 320).

Uygurca manzumeler hakkındaki Uygurca neşirde birkaç yerde *yapa* ve çekim ekli şekillerine tesadüf edilmektedir: *yapa* bulıñ yıñaklar 'in allen Winkeln und Gegenden' (Zieme 1985: 27/19 [s. 139]); alkusı barça alasızın tüzü *yapa* adakiña tegi 'alles ganz und gar, restlos, vollständig (Hend.) bis zum Ende trefflich' (1985: 50/19-20 [s. 179])¹¹; *yapaka* birteg yarganlıg 'allen gleichermaßen richterliche' (1985: 10/12 [s. 67]); *yapaka* asıg kılgu üçün 'um allen Nutzen zu schaffen' (1985: 54/2 [s. 182]); *yapada* yanıgsız köñülün çın üçün 'Weil Dein in allem (?) nicht-zurückkehrender Sinn wahr ist' (1985: 21/39 [s. 128]). Ayrıca bk. *yapaka* alku tözünler (Zieme 1991: IV B a [s. 145]) 'die Āryas, die allen nützlich sind' (UW: 230b).

Maitrisimit Nom Bitig'te aynı cümle içerisinde iki yerde *yapa* görülür: *yapa* yaratmış teg 'wie gänzlich bedeckt' (Geng-Klimkeit 1988: 1634-1635, 2010-2011 [s. 130-131, 154-155]).

Xuanzang Biyografisi'nin VII. cildinde *yapa* bir yerde karşımıza çıkmaktadır: pah[şi]larıg keze *yapa* vidiş boş[gut] almakdın 'und bei den Lehrern reihum₂ Belehrung₂ erwarb' (Röhrborn 1991: 1687-1689 [s. 146-147]).

Sadāprarudita ve *Dharmodgata Bodhisattva* hikâyesinde *yapa* dört yerde görülür: *yapa* oronları seriñlig erip 'werden die heißen Stellen kühl' (Tekin 1980: 94 [s. 192, 242])¹²; *yapa* kamag étigleri ol balıkñıñ 'insgesamt alle Dekarationen in einem (?) von jenem Lande' (Tekin

¹⁰Neşirde, kelime *yapmak* fiili ile ilişkilendirilmiş ve *keze yapa* ibaresi 'etrafı gezmek' ile anlamlandırılmıştır (Tuguşeva 2008: 85, 116).

¹¹UW'de de *tüzü yapa* 'vollständig₂' ile tercüme edilmiştir (92a, 101b).

¹²Metinde *yapa* için verilen 'heiß' anlamı yanlıştır. Ayrıca krş. Nuri 2015: A94 [s. 32]).

1980: 110 [s. 194, 243])¹³; *yapa* kamag t rin kuvrag tegirmiley  ‘insgesamt mit allen Scharen’ (Tekin 1980: 327 [s. 211, 258])¹⁴; et zin t z  *yapa* san p ‘ganz und gar zu zerschneiden’ (Tekin 1980: 583 [s. 230, 275]).¹⁵

Berliner Turfantexte serisinin 38. cildinde de *yapa* geçmektedir: *yapa* t l g kamag yekler ‘alle Dämonen’ (Kasai-Ogihara 2017: C 13 [s. 112-113]); *yapa* ku lar ‘alle Vögel’ (Kasai-Ogihara 2017: KY 3 [s. 305]); *yapatun* s narkı asıgı tusugı ‘ berall N tzen und Gewinn’ (Kasai-Ogihara 2017: Hd 79 [s. 198-199]).

Kelimenin Orta Türkçe metinlerdeki mevcudiyeti konusu kesin değildir. *Kutadgu Bilig*’te bir yerde *yapa* geçmektedir: ti ig bo lag ı ma *yapa* tut kapug (Arat 1947: 1303 [s. 148]). ARAT, *yapa kapug tut*’u ‘kapalı tutmak’ ile çevirmiştir (1959: 104). Kutadgu Bilig dizininde kelime *yap-* ‘ rtmek, kapamak’ maddesinin altında gösterilmiştir (Arat 1979: 523). DANKOFF ise tercümesine ‘tight’ kelimesini il ve etmiştir (1983: 82).¹⁶

Dede Korkut kitabının giriş kısmında, iki yazmada da bulunan öyle bir cümle mevcuttur: *yapa yapa* karlar yagsa yaza kalmaz (Dresden 3b/8 ve Vatikan 59a/2). Bu cümledeki *yapa yapa* hakkındaki iki izah dikkat çekicidir.

1. Vatikan nüshasının neşrinde, burada iki ihtimalin mümkün olabileceği belirtilerek ilk ihtimalin *yapa yapa*’nın kelime başındaki *y-* > *l-* değişimine bağlı olarak *lapa lapa* olabileceğidir. Diğer ihtimal de buradaki *yapa*’nın *apul* ‘yavaş’ ile ilgisinin olabileceğidir (Kaçalın 2006: 123).

2. Diğer izahın yer aldığı makalede *yap-* fiilinin ‘ rtmek, kapamak, üstünü kaplamak’ temel anlamına gelen faraz  **ya-* kökünden çıktığı belirtilmiştir. Buna göre, *yapa yapa yağan kar* da etrafı, yerleri, evleri ve ağaçları beyaz örtüsüyle kaplamaktadır. Bugünkü Oğuz Türkçesinde “*yapa yapa yağan kardan*” ilk sesteki değişimle *lapa lapa* kar yağmak şekline d n m  t r. ( zkan 2011: 23-30) Makaleden çıkan sonuca göre, *lapa lapa*’nın aslı daha önceki açıklamadaki gibi *yapa yapa* olarak görülmektedir. Bu açıklamada *yapa yapa*’nın Eski Türkçe ‘ rtmek, kaplamak’ anlamındaki *yap-* fiili ile ili kilendirmesi oldukça doğrudur, ama kanaatimizce metindeki anlam tam olarak tespit edilememiştir.

Dede Korkut kitabındaki cümleyi ve bağlamı biraz tahlil etmeye çalışalım. Bu cümle, Korkut Ata’nın soylamalarının yer aldığı kısımdadır ve soylamalar bilindiği üzere atasözü niteliğindedir. Atasözlerinin en belirgin özelliği hükümlerinin umum  ve her zaman geçerli olma özelliğine sahip olmasıdır. Kelimenin geçtiği yerde bir şart cümlesi vardır ve bu şart ge ekle tiğinde cümlenin sonundaki olay tamamlanacaktır. Burada *yapa*’nın *lapa* olduğunu farzedelim. Bu *lapa* herhalde ‘iri ve yassı şekilde olan kar tanesi’ anlamında d  n lecektir. Metnin bağlamından böyle yağan karın ‘bahara’ kalmayacağı, yani zamanı geldiğinde eriyeceği d  n l r. Ancak burada bahara kalmayacak olan *lapa lapa* yağan kar değildir.

¹³ Ayrıca kr . Nuri 2015: A110 [s. 34].

¹⁴ Ayrıca kr . Nuri 2015: A327 [s. 51].

¹⁵ Ayrıca kr . Nuri 2015: A583 [s. 70].

¹⁶ Tercümede *yapa*’nın ‘tight’ karşılığında kullanıp kullanılmadığını kesin olarak bilemiyoruz. Belki de mısradaki *kapug tut*’un anlamını kuvvetlendirmek için tercümeye ‘tight’ eklemiştir.

'Lapa lapa' yağın karın kışın da erimesi mümkündür. Bahara kalmayacak olan kışın dağda, ovada, bayırda 'her yeri kaplamış' olan kar tabakası olmalıdır. Dolayısıyla buradaki *yapa yapa* ikilemesini 'her yeri kaplayan' anlamında bir sıfat olarak düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu anlamda, *Insadi-Sūtra* neşrinde *yapa* için verilen 'überall' anlamı burası için de oldukça uygundur. Ayrıca, 'örtmek, kaplamak' anlamındaki *yap-*'in anlamına bağlı olarak *yapa* için 'örtülü, kaplı' gibi bir anlamı da düşünmek mümkün gözükmektedir. Diğer taraftan buradaki *yapa yapa* ikilemesinin *lapa lapa* olduğu kabul edilecekse, o zaman bu *yapa*'nın nasıl *lapa* olduğu ayrıntılı seslik açıklamalarla izah edilmelidir.

III. Kelimenin Kökeni Üzerine

Kelime, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*'de, *Drevnetyurkskiy Slovar*'da, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century*'te ve *Old Turkic Word Formation*'da bulunmaz. Kelimenin anlamı hakkındaki doğru ilk tespit *Insadi-Sūtra* neşrinde yapılmıştır (Tezcan 1974: Anm. 276 [s. 40]). Neşirde, kelimenin anlamı 'ganz, samt, alle, überall' olarak gösterilmiş ve bu anlamda kelimenin geçtiği *Eski Türk Şiiri*'ndeki yerler düzeltilmiştir. Ancak kelimenin yapısı ve kökeni konusunda bir açıklama yapılmamıştır. Shimin-Hamilton 1981'de, *yapa*'nın *yap-* 'couvrir' ile muhtemel ilişkisi fark edilmiş, ama kelimenin yapısı açıklanmamıştır. Ayrıca Eski Türkçe *yap-* ile Kırgızca *çap-* 'hızlı koşmak' arasında bir ilişkinin olabileceği de tahmin edilmiştir (Açık. III. 4 [s. 36]).

Eski Türkçe *yapa* kelimesi *yap-* kökünün üzerine ünlü zarffiil eki -A'nın eklenip ekin kalıplaşmasıyla teşekkül etmiş olmalıdır. Eski Türkçede ünlü zarffiil eki -A'nın kalıplaşarak kalıcı isimler, zarflar ve edatlar yaptığı birçok örneğe tesadüf edilmektedir. Mesela, *basa* (< bas-a), *keçe* (< keç-e), *oza* (< oz-a), *kata* (< kat-a), *yana* (< yan-a), vs. (Erdal 1991: 403).¹⁷ ERDAL'ın 'primary petrified converb' olarak adlandırdığı bu kök fiillerden kalıplaşma yoluyla türetilen kelimeler, üzerlerine getirilen ünlü zarffiil ekleri -A, -I ve -U'nun kalıplaşmasıyla sözlükbirimleşmiş ve türetildikleri kelimelerden anlam bakımından farklılaşmıştır. Mesela, *kudı* 'down' (< kud- 'to pour'), *sayu* 'to all, in all, at all places' (< sa- 'to denominate, enumerate, recount'), *tap-a* 'towards' (< tap- 'to find'), *tegre* 'around' (< teg-ür- 'to convey'), *togru* 'throughout' (< togur- 'to cross'), *tuta* 'concerning' (< tut- 'to hold'), *yan-a* 'again, moreover' (< yan- 'to return'), vs. (Erdal 2004: 312, 333-335). Bu anlamda *yapa*'nın yapısı da yukarıdaki sözlükbirimleşmiş örneklerle aynıdır.

Ünlü zarffiil eklerinin sözlükbirimleşmeye ne kadar müsait olduğunu başka örneklerle de açıklamak faydalı olacaktır. Mesela, ünlü zarffiil eki -U'lu *aşnu* bu konuda iyi bir örnektir. Uygurcada *aşun-* 'übertreffen, vorangehen' fiilinden teşkil edilen *aşnu* 'vorher, voran, zuerst, früher' ünlü zarffiil eki -U'nun kalıplaşmasıyla meydana gelmiştir. Uygurca metinlerde sözlükbirimleşen bu *aşnu*'nun çekim ve yapım ekleriyle genişlemiş şekillerine rastlanmaktadır: *aşnuça* 'vorher, zuerst' (*aşnu+ça*) (UW: 243b); *aşnusinta* 'vorher, zuerst' (*aşnu+sın+ta*) (UW: 245a); *aşnudın berüki* 'von jeher existierend, seit alter Zeit vorhanden' (*aşnu+dın berüki*) (UW: 244a); *aşnukan* 'noch vorher, schon vorher, schon' (*aşnu+kan* ?) (UW: 244a); *aşnuku* 'Vorheriger, Früherer, Ehemaliger; frühere Zeiten' (*aşnu+kı*) (UW:

¹⁷ Ünlüden zarffiil eki -I'nın sözlükbirimleştiği örnekler için bk. Erdal 1991: 340-342.

244b); *aşnukiça* ‘früheren Umständen entsprechend, antiquiert, überholt’ (aşnu+kı+ça) (UW: 245a); *aşnurak* ‘vorher, noch vorher’ (aşnu+rak) (UW: 245a). Aynı şekilde, ünlü zarffil eklerinden sözlükbirimleşen diğer örnekler için krş. *alkuka* < alk-u+ka, *alkunı* < alk-u+nı, *alkunuş* < alk-u+nuş, *alkudın* < alk-u+dın (UW: 100b-104b); *adrisı* < adır-ı+sı (Röhrborn 2015: 49); *basasında* < bas-a+sın+da (Clauson 1972: 371b); *tapası* < tap-a+sı (Clauson 1972: 436a); *tegresinde* < tegr-e+sin+de (Clauson 1972: 485b); *tusum* < tus-u+m (Clauson 1972: 555a); Çağatayca *yanalar* < yan-a+lar, *yananı* < yan-a+nı (Clauson 1972: 943a), vs.

Sözlükbirimleşme sürecinin neticesinde, Türkçenin kullanım imkanlarına bağlı olarak *yapa*’nın cümlede kalıcı isim, sıfat ve zarf gibi çeşitli kelime türlerinde kullanıldığı görülmektedir.

1. Kalıcı isim olmuştur: *yapada* yanıgsız köçül; *yapaka* alku tözünler; *yapatın* sıyarkı, *yapaka* asıg kılgu için; *yapaka* birteg yarganlıg; *yapanıy* umuğı, *yapanıy* yulası, *yapanıy* tayakı.

2. Sıfat olarak vazife görmüştür: tüzü *yapa* adakı; *yapa* bés ajun tınl(ı)g; *yapa* bulıy yınaklar, *yapa* kamag bés ajun tınl(ı)g; *yapa* kamag étigler; *yapa* kamag térin kuvrag; *yapa* kamag üç üdteki yalañuk; *yapa* kat kat erklig toor; *yapa* oronlar; *yapa* tınl(ı)g; *yapa* vidiş; *yapa* yırtinçü, *yapa* edgülüg işler, *yapa* kamag edgülüg.

3. Zarf olarak kullanılmıştır: tüzü *yapa* bol-; tüzü *yapa* kergekle-; tüzü *yapa* sanç-; tüzü *yapa* ukul-; *yapa* ört-; *yapa* tegzin-; *yapa* yadıl-; *yapa* yarat-; *yapa* yor-.

Kelimenin tespit edilen anlamlarına bakıldığında genel olarak ‘hepsi, tamamı, herşey, her yer’ gibi anlamların olduğu görülmektedir. Kelimenin bu anlamı kazanması nasıl olmuştur? Bunun için iki ihtimali düşünmek mümkün gözükmektedir. İlk olarak, bu anlamı kazanmasında *yap-* fiilinin temelindeki ‘(her şeyi) örtmek, kaplamak, kapsamak, birleştirmek’¹⁸ anlamının etkili olduğu söylenebilir.

İkinci ihtimal olarak da yine *yap-* fiilinin temelinde saklı bulunan ve ‘(her şeyi) kaplamak, örtmek’ anlamıyla bağlantılı olan ‘bitirmek, tamamlamak’ anlamının etkisi düşünülebilir. Bu anlamda krş. *büt(ü)ri* ‘completely’ < bütür-ü (Clauson 1972: 309a). Türk dillerinde bugün *yap-* fiilinin bu anlam gelişimi açıkça izlenebilmektedir. Krş. Türkmençe *yap-* ‘bitirmek’ (Hamzayev 1962: 851a); Kazakça (ağız) *jap-* ‘bitirmek, sonlandırmak’ (İskakov 2011: 44b).

¹⁸Eski Türkçe ve Orta Türkçe metinlerde *yap-* fiilinin ‘bitirmek, tamamlamak’ anlamına rastlanmamıştır. Bk. *yap-* ‘to build (e.g. a wall); to shut (a door); to cover (things); to stick (things) together, to put (things) together’ (Clauson 1972: 870b-871a). *Drevnetyurkskiy Slovar*’da, CLAUSON’un tek maddesinde toplandığı *yap-* fiili üç farklı maddeye ayrılmıştır: *yap-* (I) ‘yapmak, meydana getirmek’; *yap-* (II) ‘kapatmak, örtmek’; *yap-* (III) ‘yapıştırmak’ (Nadelyayev 1969: 235b). *Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü*’nde de aynı durum söz konusudur (Sevortyan et al 1989: 126-129). *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*’te teklif edilen Türkçe ve Moğolca denliklerin kabul edilmesi imkânsız gibidir (Róna-Tas-Árpád 2011: 383). Türkçe *yap-* hakkında en kapsamlı çalışma Sağol 2004’tür. Makalede, *yap-*’ın tanıklanmamış farazî **ya-* kökünden fazla işlek olmayan fiilden fiil yapım eki -p- ile yapıldığı belirtilmiş ve bu **ya-* kökünden türediği düşünülen birçok gövde sıralanmıştır: *yaguk*, *yahşi*, *yaka*, *yakın*, *yan*, *yapı*, *yapurgak*, *yaparak*, *yapuş-*, vs. Bu listede *yapa* ‘bütün, bütünüyle, büsbütün, hep’ kelimesine de yer verilmiş, ama kelimenin yapısı açıklanmamıştır (2004: 2511-2528).

Ayrıca *yapa*'nın Türk dillerindeki bakiyeleri Eski Türkçedeki anlamı muhafaza etmiştir. RADLOFF'un *Türk Lehçeleri Sözlüğü*'nde verdiği Şorca tanık, daha önce *İnsadi-Sūtra* neşrinde de belirtildiği üzere *yapa* ile ilişkilidir: *çaba* (IV) 'im Allgemeinen, dicht bei einander, zusammen, ohne Auswahl' (1905: 1928). Ayrıca krş. Yakutça *saba* 'yekpare, bütün, tam' (Pekarskiy 1925: 2005); Yeni Uygurcanın Hoten Ağzı *yapa* 'tamamı, hepsi' (Osmanof 2004: 342); Kırgızca *caba* 'baştan başa' (Yudahin 1994: 177b); Kazakça *japa-tarmagay* 'tamamıyla, hepsi' (İskakov 2011: 51a).

Sonuç olarak, '(her şeyi) kaplamak, kapsamak, birleştirmek, tamamlamak' anlamındaki *yap-* fiilinden ünlü zarffiil eki -A'nın sözlükbirimleşmesiyle *yapa* ortaya çıkmış olmalıdır. Eski Türkçenin gelecekte hazırlanacak sözlüklerine *yapa*'nın maddeleştirilmesi doğru olacaktır.

Kısaltmalar

bk. = Bakınız.

G = GILES 1964.

krş. = Karşılaştırınız.

R-M = Radlov-Malov 1913-1917.

UW = Röhrborn 1977-1998.

KAYNAKÇA

- ARAT, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig I: Metin*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- ARAT, R. R. (1959). *Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig II: Tercüme*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ARAT, R. R. (1965). *Eski Türk Şiiri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ARAT, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III: İndeks*, İndeksi Neşre Hazırlayanlar: K. ERASLAN, O. F. SERTKAYA, N. YÜCE. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- BRINTON L. J.; E. C. TRAUGOTT (2005). *Lexicalization and Language Change*, Cambridge: Cambridge University Press.
- CLAUSON, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- DANKOFF, R. (1983). *Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): a Turko-Islamic Mirror for Princes*, Chicago and London: University of Chicago Press.
- ERDAL, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, a functional approach to the lexicon*, Vol. I-II, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- ERDAL, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston: E. J. Brill.
- GENG, Sh.; H.-J. KLIMKEIT (1988). *Das Zusammentreffen mit Maitreya: die ersten fünf Kapitel der Hami-Version der Maitrisimit*, in Zusammenarbeit mit H. EIMER und J. P. LAUT herausgegeben, übersetzt und kommentiert, Band 1-2, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

- GILES, A. H. (1964). *A Chinese-English Dictionary*, Vol. I-II, Second Edition, Revised&Enlarged. Shanghai-London 1912: Paragon Book Reprint Corp. New York.
- HAMZAYEV, M. Ya. (1962). *Türkmen Dilinin Sözlüğü*, Aşgabat: Türkmenistan SSR Ilımlar Akad. Neşiryatı.
- İSKAKOV, A. I. et al (2011). *Kazak Edebi Tilinin Sözdigi*, Tom 6, Almatı: A. Baytursınlı Atındaki Til Bilimi Institutı.
- KAÇALIN, M. S. (2006). *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi: Hikâyet-i Oguz-name-i Kaazn Béğ ve Gayrı, Metin ve Açıklamalar*, İstanbul: Kitabevi.
- KASAI, Y.; H. OGIHARA (2017). *Die altuigurischen Fragmente mit Brāhmī-Elementen*, unter Mitarbeit von H. OGIHARA, BT: 38. Turnhout (Belgien): Brepols Publishers.
- KAYA, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NADELYAYEV, V. M. et al (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Leningrad: Institut Yazıkoznaniya, Akademiya Nauk SSSR.
- NURİ, R. (2015). *Alliterative Prajñāpāramitā Texts in Old Uyghur Preserves in Paris*. Shanghai: Shanghai Chinese Classics Publishing House.
- OSMANOF, M. (2004). *Hazırqi Zaman Uygur Tilinin Xoten Diyalekti*, Ürümçi: Şıncang Xalq Neşiryatı.
- ÖZKAN, İ. (2011). "Yapa Yapa Karlar Yağsa Yaza Kalmaz", *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Haz. Y. YEŞİL, Türksoy Yayınları, Ankara: 23- 30.
- ÖZÖNDER, F. S. B. (1998). *Üç İtigsizler*, Sthiramati'nin Vasubandhu'nun Abhidharmakośāśāstra'sına Yazdığı Tefsirin ETÜ. Tercümesi, Abidarim Kınılık Koşavarti Şastirtaki Çınkirtü Yörüglerning Kingürüsü'nden, Giriş, Metin, Tercüme, Notlar, İndeks, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- PEKARSKIY, E. K. (1925). *Slovar' Yakutskogo Yazıka III*, Leningrad: Akademii Nauk Soyuzu Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik.
- RADLOFF, W. (1905). *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte, Dritter Band*, St. Pétersbourg: Imperatorskaya Akademiya Nauk.
- RADLOV, V. V.; S. E. MALOV (1913-1917). *Suvarñaprabhāsa*, (Sutra zolotogo bleska), tekst' uygurskoy redaktsii, izdali V. V. RADLOV i S. E. MALOV, I-IV, Bibliotheca Buddtica: XVII, St. Petersburg; XV+723. I-II: 1913, III-IV: 1914, V-VI: 1915, VII-VIII: 1917.
- RÖHRBORN, K. (1977-1998). *Uigurisches Wörterbuch*, Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien, Lieferung 1-6, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- RÖHRBORN, K. (1991). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII*, nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

- RÖHRBORN, K. (2015). *Uigurisches Wörterbuch*, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasie, Neubearbeitung, II. Nomina-Pronomina-Partikeln, Teil 1: a-asvık, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- RÖHRBORN, K.; O. SERTKAYA (1980). “Die alttürkische Inschrift am Tor-Stüpa von Chün-Yung-Kuan”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 130: 304-339.
- RÓNA-TAS, A.; B. ÁRPÁD (2011). *West Old Turkic: Turkic Loanwords in Hungarian*, Vol. I, Wiesbaden: Harrassowitz.
- SAĞOL, G. (2004). “Köken Bilgisi Araştırmalarına Katkılar”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, C. II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: 2511-2528.
- SEVORTYAN, E. V. et al (1989). *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov*, obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na bukvi “C”, “J”, “Y”, Moskva: Nauka.
- SHIMIN G.; J. HAMILTON (1981). “L’Inscription ouïgoure de la stèle commémorative des iduq qut de Qoço”, *Turcica*, 13: 10-54.
- SHÖGAITO, M. (2003). *Uighur Manuscripts in St. Petersburg Chinese Texts in Uighur Script and Buddhist Uighur Texts*, Tokyo: Kyoto University.
- SHÖGAITO, M. (2008). *Uighur Abhidharma Texts: A Philological Study*, Kyoto: Nakanishi Publishing.
- TEKİN, Ş. (1966). “Buyan Evirmek (Sevabın Tevcihi)”, *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara: 390-411.
- TEKİN, Ş. (1980). *Buddhistische Uigurica aus der Yüan-Zeit*, Teil II: Die uigurische Bearbeitung der Geschichte von Sadāprarudita und Dharmodgata Bodhisattva [Ein Auszug aus der Mahā-prajñā-pāramitā-Literatur], Budapest: Akadémiai Kiadó.
- TEZCAN, S. (1974). *Das uigurische Insadi-Sūtra*, Berlin. (Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie. Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients 6, Berliner Turfantexte: 3)
- TUGUŞEVA, L. Y. (2008). *Sutra Obşını Belogo Lotoso*, Tyurkskaya Versiya, Faksimile Rukopisi, Transkripsiya Teksta, Perevod s Rannesrednevekovo Tyurkskogo Yazıka, predislovie Primeçaniya, Moskva: Pamyatniki Pis'mennosti Vostoka.
- YUDAHIN, K. K. (1994). *Kırgız Sözlüğü*, Çev. A. TAYMAS, C. I-II, 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ZIEME, P. (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*, Berlin. (Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie. Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients, Berliner Turfantexte: 13)
- ZIEME, P. (1991). *Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang: Studien zur alttürkischen Dichtung*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ZIEME, P. (1996). *Altun Yaruq Sudur: Vorworte und das erste Buch*, Edition und Übersetzung der alttürkischen Version des Goldglanzsūtra (Suvarṇaprabhāsottamasūtra), BT: 18. Turnhout (Belgien): Brepols Publishers.